
АРХЕОЛОГИЯ

АРХЕАЛОГІЯ

ARCHAEOLOGY

УДК 902/904(476)

КУЛЬТУРА ШАРОВИДНЫХ АМФОР НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНОГО ПОЛЕСЬЯ: ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ

А. В. ВАЙТОВИЧ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

В истории изучения культуры шаровидных амфор на территории Западного Полесья выделяются два этапа. В 1960–90-х гг. методологической базой исследований являлась теория культурных кирпичей. Была поднята проблема присутствия культуры шаровидных амфор на юго-западе Беларуси (В. Ф. Исаенко), при этом сама культура не становилась объектом специального изучения. В конце 1990-х гг. исследователи стали рассматривать ее в рамках политетической теории археологической культуры (М. Шмыт). Началось целенаправленное изучение феномена культуры шаровидных амфор на территории Западного Полесья (М. М. Кривальцевич, А. В. Вайтович (Зуева)). В публикациях центральное место заняли проблемы систематизации и культурно-таксономической интерпретации черт культуры шаровидных амфор в инокультурных комплексах. В настоящее время к числу приоритетных исследовательских задач относятся увеличение источниковой базы, уточнение хронологии распространения культуры шаровидных амфор в регионе, установление ее роли в социально-экономических трансформациях сообществ 3-го – начала 2-го тыс. до н. э.

Ключевые слова: историография; культура шаровидных амфор; культурная идентификация; Западное Полесье; неолит; бронзовый век.

Благодарность. Автор высказывает искреннюю признательность Е. Г. Калечиц, М. М. Кривальцевичу, В. М. Сидоровичу, В. Г. Белявцу, А. Н. Вашанову за возможность использовать их материалы для проведения исследования.

Образец цитирования:

Вайтовіч А. В. Культура шарападобных амфар на тэрыторыі Заходняга Полесся: гісторыя вывучэння і сучасны стан даследаванняў. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Гісторыя*. 2020;2:91–102.
<https://doi.org/10.33581/2520-6338-2020-2-91-102>

For citation:

Vaitovich AU. The Globular Amphora Culture on the territory of Western Palesye: history if research and current state of studies. *Journal of the Belarusian State University. History*. 2020;2:91–102. Belarusian.
<https://doi.org/10.33581/2520-6338-2020-2-91-102>

Автор:

Александра Владимировна Вайтович – кандидат исторических наук; доцент кафедры археологии и специальных исторических дисциплин исторического факультета.

Author:

Aliaksandra U. Vaitovich, PhD (archaeology); associate professor at the department of archaeology and special historical disciplines, faculty of history.
vaitovich.aliaksandra@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-8082-4215>

КУЛЬТУРА ШАРАПАДОБНЫХ АМФАР НА ТЭРЫТОРЫІ ЗАХОДНЯГА ПАЛЕССЯ: ГІСТОРЫЯ ВЫВУЧЭННЯ І СУЧАСНЫ СТАН ДАСЛЕДАВАННЯЎ

А. У. ВАЙТОВІЧ^{1*}

^{1*} *Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь*

У гісторыі вывучэння культуры шарападобных амфар на тэрыторыі Заходняга Палесся вылучаюцца два этапы. У 1960–90-я гг. метадалагічнай базай даследаванняў з’яўлялася тэорыя культурных цаглін. Была ўзнята праблема прысутнасці культуры шарападобных амфар на паўднёвым захадзе Беларусі (У. Ф. Ісаенка), прычым сама культура не становілася аб’ектам спецыяльнага вывучэння. У канцы 1990-х гг. даследчыкі пачалі яе разглядаць у межах політэтычнай тэорыі археалагічнай культуры (М. Шмыт), разгарнулася мэтанакіраванае вывучэнне феномена культуры шарападобных амфар на тэрыторыі Заходняга Палесся (М. М. Крывальцэвіч, А. У. Вайтовіч (Зуева)). У публікацыях цэнтральнае месца занялі праблемы сістэматызацыі і культурна-таксанамічнай інтэрпрэтацыі прыкмет культуры шарападобных амфар у іншакультурных комплексах. У цяперашні час да ліку прыярытэтных даследчых задач належаць павелічэнне крыніцзнаўчай базы, удакладненне храналогіі распаўсюджвання культуры шарападобных амфар у рэгіёне, вызначэнне яе ролі ў сацыяльна-эканамічных трансфармацыях супольнасцей 3-га – пачатку 2-га тыс. да н. э.

Ключавыя словы: гістарыяграфія; культура шарападобных амфар; культурная ідэнтыфікацыя; Заходняе Палессе; неаліт; бронзавы век.

Падзяка. Аўтар выказвае шчырую падзяку А. Г. Калечыц, М. М. Крывальцэвічу, В. М. Сідаровічу, В. Г. Беяўцу, А. М. Вашанаву за магчымасць карыстацца іх матэрыяламі для правядзення даследавання.

THE GLOBULAR AMPHORA CULTURE ON THE TERRITORY OF WESTERN PALESSYE: HISTORY OF RESEARCH AND CURRENT STATE OF STUDIES

A. U. VAITOVICH^a

^a *Belarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus*

In the history of the archaeological research of the Globular Amphora Culture on the territory of Western Palesseye, two periods are distinguished. U. F. Isayenka was the first who pointed out the presence of Globular Amphora Culture elements on the South-Western region of Belarus in the second half of the 1960s. In the 1960–90s the issue of the Globular Amphora Culture on the area of interest to us appeared on the margins of studies of other cultures. The works had been based on the cultural bricks theory. Since the end of the 1990s the polythetic notion of the Globular Amphora Culture had been suggested (M. Szmyt). The special study on the Globular Amphora Culture on the territory of Western Palesseye had begun (M. M. Kryvaltsevich, A. U. Vaitovich (Zuyeva)). The publications consider mostly aspects of the systematization and identification of the traits genetically linked to the Globular Amphora Culture in the local cultural environment. On the current stage of research, the expansion of the source database is needed. The issue of the chronology of the spreading of the Globular Amphora Culture traditions in the area in question requires more detailed study. Top priority should also be given to a thorough investigation of the problem of the role of the Globular Amphora Culture in the socio-economic transformation of the Western Palesseye population in the 3rd – the beginning 2nd millennium BC.

Keywords: historiography; Globular Amphora Culture; cultural identification; Western Palesseye; Neolithic; Bronze Age.

Acknowledgements. The author expresses sincere gratitude to A. G. Kaletchyc, M. M. Kryvaltsevich, V. M. Sidarovich, V. G. Beliaevets, A. M. Vashanau for the opportunity to use their materials for research.

Уводзіны

Адным з найбольш адметных культурных феноменаў эпохі позняга неаліту на тэрыторыі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы з’яўлялася культура шарападобных амфар (КША). Гэта культура складалася ў канцы 4-га тыс. да н. э. на прасторах еўрапейскіх нізін ад басейна Эльбы да Віслы і на працягу

3-га – пачатку 2-га тыс. да н. э. распаўсюдзілася ад Балтыйскага мора на поўначы да міжрэчча Серата і Прута на поўдні, ад Одэра на захадзе да Падняпроўя на ўсходзе. Пачынаючы з другой чвэрці 3-га тыс. да н. э. носьбіты КША пранікалі і на тэрыторыю сучаснай Беларусі.

Першыя звесткі аб выяўленні матэрыялаў КША на Заходнім Палессі былі апублікаваны ў другой палове 1960-х гг. [1, с. 157]. Аднак даволі прадстаўнічая бібліяграфія, прысвечаная пытанням распаўсюджвання КША на паўднёвым захадзе краіны, дагэтуль не атрымала дэталёвага асэнсавання. Папершае, асноўным прадметам гістарыяграфічных аглядаў станавіліся навуковыя дасягненні апошніх дзесяцігоддзяў. Высновы, зробленыя даследчыкамі ў 1960–70-я гг., не аналізаваліся. Па-другое, намаганні аўтараў скіроўваліся пераважна на разгляд крыніцазнаўчых аспектаў вывучэння КША. Практычна па-за ўвагай спецыялістаў заставаліся метадалагічныя складнікі даследчых канцэпцый

[2; 3, с. 230, 232; 4, с. 430]. Разам з тым усебаковы аналіз гісторыі вывучэння КША на заходнепалескіх абшарах неабходны не толькі для ацэнкі сучаснага стану і перспектывы рэканструкцыі культурнага развіцця рэгіёна ў перыяд неаліту – бронзавага веку, але і для належнага разумення гісторыі айчыннай археалогіі. Згаданыя акалічнасці абумоўліваюць **актуальнасць** дадзенага артыкула.

Мэтай гэтай публікацыі з’яўляецца разгляд этапаў гісторыі вывучэння КША на тэрыторыі Заходняга Палесся, што дапаможа вызначыць ступень вырашанасці асноўных праблем і акрэсліць кірункі будучых даследаванняў.

Вывучэнне КША ў 1960–90-я гг.

На працягу значнага перыяду вывучэннем КША на тэрыторыі Заходняга Палесся займаўся амаль выключна У. Ф. Ісаенка. Даследчык не стварыў цэльную канцэпцыю развіцця культуры ў межах згаданага рэгіёна. Разам з тым аналіз урыўкавых звестак, прыведзеных у шэрагу публікацый У. Ф. Ісаенкі, дазваляе сістэматызаваць уяўленні навукоўца аб распаўсюджванні КША на паўднёвым захадзе Беларусі і прадставіць іх ва ўпарадкаваным выглядзе.

Калі змест асобных тэзісаў У. Ф. Ісаенкі неаднаразова карэктываўся, то тэарэтычны базіс, на які абапіраўся даследчык, на працягу дзесяцігоддзяў заставаўся нязменным. У 1969 г. У. Ф. Ісаенка сцвярджаў, што археалагічная культура – гэта «гістарычная агульнасць археалагічных помнікаў пэўнага перыяду, эпохі на акрэсленай тэрыторыі. Пры вылучэнні археалагічных культур... перавага аддаецца прыкметам, якія не залежаць ад аднолькавых умоў існавання або адной ступені грамадска-эканамічнага развіцця (форма і арнаментация посуду, тып жылля, упрыгожанні і інш.). Археалагічная культура ранніх эпох з’яўляецца паказчыкам адзінства этнасу, мовы і, магчыма, антрапалагічнага тыпу»¹. Такіх поглядаў навуковец прытрымліваўся і ў 1990-я гг.² [5, с. 29].

Тэарэтычная мадэль, у межах якой працаваў У. Ф. Ісаенка, адпавядала так званай тэорыі культурных цаглін (*cultural brick theory*) (параўн. [6, р. 35, 37, 246–247]). Згодна з гэтым падыходам археалагічная культура ўспрымаецца як сукупнасць прыкмет з выразнымі межамі іх распаўсюджвання, а вылучэнне таксанамічных адзінак і аднясенне да іх археалагічных матэрыялаў не выклікае цяжкасцей [7, с. 56–59, 361]. Аналагічнае разуменне аднаго з фундаментальных паняццяў археалогіі адзначалася ў працах многіх археолагаў другой паловы XX ст. [7, с. 55–56; 8, с. 71]. Варта таксама

ўлічваць, што агучанае У. Ф. Ісаенкам палажэнне аб поўным супадзенні археалагічнай культуры і этнасу характэрнае для так званай этнакомплекснай версіі вызначэння археалагічнай культуры [7, с. 149]. Менавіта такі падыход падтрымлівала пераважная большасць савецкіх даследчыкаў (параўн. [7, с. 149–152; 8, с. 71]).

Такім чынам, метадалагічныя асновы працы У. Ф. Ісаенкі цалкам знаходзіліся ў рэчышчы тых тэарэтычных мадэлей, што дамінавалі ва ўсходне-еўрапейскай археалогіі ў пасляваенны час. Разам з тым канкрэтныя высновы навукоўца, якія датычыліся праблемы прысутнасці КША на тэрыторыі Заходняга Палесся, вылучаліся самастойнасцю і арыгінальнасцю.

У пачатку 1950-х гг. А. Я. Брусаў, разглядаючы неалітычныя культуры «еўрапейскай часткі СССР», услед за І. Ф. Лявіцкім вылучыў асобную валынскую мегалітычную культуру, якую супрацьпаставіў КША на тэрыторыі Цэнтральнай Еўропы. Даследчык абгрунтоўваў мясцовае паходжанне «культуры валынскіх мегалітаў», крытыкуючы «тэндэнцыйную» гіпотэзу «фашысцкіх археолагаў» аб прасоўванні носьбітаў КША з больш заходніх рэгіёнаў [9, с. 220–227].

Прыступіўшы да вывучэння археалагічных культур эпохі неаліту ва ўмовах новай ідэалагічнай кан’юнктуры, У. Ф. Ісаенка адмовіўся ад палітызаванага аўтахтоннага кірунку інтэрпрэтацыі. Ужо пачынаючы з другой паловы 1960-х гг., падзяляючы падыходы І. К. Свешнікава і Т. Вісяньскага [10, с. 86–90; 11, р. 9], навуковец разглядаў валынскую мегалітычную культуру ў якасці адной з груп КША [12, рис. 3, 8]. Мяркуючы па апублікаваных У. Ф. Ісаенкам і М. М. Чарняўскім картах рассялення першабытных плямён (1970), распаўсюджванне КША ў заходніх раёнах Беларусі звязвалася з уплывам не

¹Ісаенка У. Ф. Археалагічная культура // Беларус. сав. энцыкл. Т. 1. А – Афіна. / гал. рэд. П. У. Броўка. Мінск : БелСЭ, 1969. С. 468.

²Ісаенка У. Ф. Археалагічная культура // Археалогія і нумізматыка Беларусі : энцыклапедыя / рэдкал.: В. В. Гетаў [і інш.]. Мінск : БелЭн, 1993. С. 47–48.

валынскіх, а польскіх «амфарных» супольнасцей [13, рис. 27, 3, 4, рис. 43, 1, 2]. Згаданая рэканструкцыя кірункаў міграцыі «шарападобнікаў» паўтаралася і ў пазнейшых публікацыях У. Ф. Ісаенкі [14, рис. 46, 11].

Даследчык неаднаразова закранаў пытанне аб межах КША на тэрыторыі Беларусі. У канцы 1960-х гг. ён меркаваў, што КША была распаўсюджана на паўднёвым захадзе краіны [12, рис. 3]. Манаграфія 1976 г. утрымлівае супярэчлівыя даныя. Прыводзячы карту культур эпохі неаліту, У. Ф. Ісаенка ўключыў у арэал КША толькі Панямонне [14, рис. 46]. Пры гэтым у тэкставай частцы публікацыі навуковец адзначаў прысутнасць «помнікаў з шарападобнымі амфарамі» і на Заходнім Палессі [14, с. 115]. У пачатку 2000-х гг. навуковец згадаў помнікі КША ў ваколіцах г. Ваўкавыска і в. Моталь Іванаўскага раёна [15, с. 9].

Даволі супярэчлівымі выглядаюць і спробы У. Ф. Ісаенкі вызначыць храналагічныя межы існавання КША на тэрыторыі Заходняга Палесся. Варта ўлічваць, што навуковец распрацоўваў выключна адносную храналогію культуры, абапіраючыся на даныя, атрыманыя ў сумежных рэгіёнах. У другой палове 1960-х – пачатку 1970-х гг. даследчык адносіў распаўсюджанне КША да неалітычнага часу альбо да ранняга перыяду бронзавага веку. Гэтыя эпохі, паводле некалібраванай храналогіі, абмяжоўваліся 2700/2500–1700 гг. да н. э. і канцом 3-га або пачаткам 2-га тыс. да н. э. – 1600/1500 гг. да н. э. адпаведна [12, рис. 3, рис. 9, 1, 2; 13, с. 109, 117, рис. 43, 1, 2]. У манаграфіі, у якой падводзіліся вынікі даследавання каменнага і бронзавага вякоў Прыпяцкага Палесся, У. Ф. Ісаенка датаваў помнікі КША на паўднёвым захадзе краіны канцом сярэдняга неаліту – познім неалітам (каля 2500–1800/1700 гг. да н. э.) [14, с. 110, 115, рис. 45]. У працы даследчыка, якая выйшла ў тым жа годзе, адзначалася, што КША існавала ў энеаліце – бронзавым веку (сярэдзіне 3-га – пачатку 2-га тыс. да н. э.) [16, с. 19, рис. 1, 13]. У першай палове 1980-х гг. навуковец зноў аднёс КША на захадзе Палесся да неалітычнай эпохі [17, с. 16–17].

Закранаў У. Ф. Ісаенка і праблемы ўзаемадзеяння прышлай КША і мясцовых культур неаліту – бронзавага веку. На думку даследчыка, прысутнасць на тэрыторыі паўднёвага захаду Беларусі КША, а таксама некаторых іншых сінхронных культур садзейнічала ўскладненню форм і арнаментальнасці «грабенчатай керамікі плямён Палесся»³ [14, с. 115]. Акрамя таго, навуковец меркаваў, што КША і валынская мегалітычная культура ўздзейнічалі на палескую групу (культуру) шнуравой керамікі [13, с. 124]. Абгрунтаванні згаданых сцверджанняў не прапаноўваліся.

Звяртаючыся да праблем гаспадарчых заняткаў носьбітаў КША, У. Ф. Ісаенка адзначаў, што «шарападобнікі» займаліся земляробствам і жывёлагадоўляй [16, с. 19]. Разам з тым станаўленне вытворчай гаспадаркі на тэрыторыі Заходняга Палесся ён звязваў з уздзеяннем іншых цэнтральнаеўрапейскіх культур – культуры лейкападобных кубкаў і культуры шнуравой керамікі [18, с. 5–15].

Не абмінаў У. Ф. Ісаенка і пытанні этнічных інтэрпрэтацый. Пачатковым пунктам у дыскусіі беларускіх даследчыкаў аб этнічнай прыналежнасці насельніцтва КША варта лічыць публікацыю Э. М. Загарульскага [19]. Навуковец зыходзіў з таго меркавання, што тэрыторыя, месца і час распаўсюджвання КША, а таксама даныя аб этнічных працэсах, якія адбываліся ў арэале культуры ў 3-м тыс. да н. э., адпавядалі ўмовам складвання новай этнічнай агульнасці – славян. У сувязі з гэтым ён атаясамліваў КША з першай славянскай археалагічнай культурай. Улічваючы факт выяўлення помнікаў КША на Беларускім Панямонні, Э. М. Загарульскі ўключаў у арэал прарадзімы славян заходнія і паўднёва-заходнія раёны Беларусі [19, с. 51–53]. Гіпотэза Э. М. Загарульскага не знайшла падтрымкі сярод спецыялістаў і неаднаразова крытыкавалася У. Ф. Ісаенкам [20, с. 24–25; 5, с. 27]. На яго думку, носьбіты КША з'яўляліся паўночнымі еўрапеаідамі, «якія маглі размаўляць на даіндаеўрапейскай мове альбо засвойваць індаеўрапейскую мову пад моцным уплывам плямён старажытнай культуры» [5, с. 27].

Вывучэнне культуры шарападобных амфар на сучасным этапе

Пачатак новага этапу ў вывучэнні КША на тэрыторыі Заходняга Палесся, як і ўсёй Усходняй Еўропы ў цэлым, звязаны са змяненнем метадалогіі даследаванняў. Па-першае, адбыўся пераход ад монатэтычнай да політэтычнай тэорыі археалагічнай культуры [11, р. 7]. У адпаведнасці з політэтычным падыходам археалагічная культура разглядаецца як комплекс прыкмет, якія распаўсюджваюцца незалежна адна ад адной у розных накірунках і на

розныя тэрыторыі. Частка гэтых адзнак прысутнічае таксама ў іншых культурах. Трансфармацыя культуры заключаецца толькі ў частковых зменах асобных рыс ці іх груп, а не ўсяго комплексу прыкмет адначасова [6, р. 37–38, 247–249, fig. 3, 53; 7, с. 362]. Згодна з вызначэннем М. Шмыт, КША – гэта «надрэгіянальная структура пэўных узаемязвязаных элементаў матэрыяльнай культуры і сацыяльных паводзін (перш за ўсё ў сферы рытуаль-

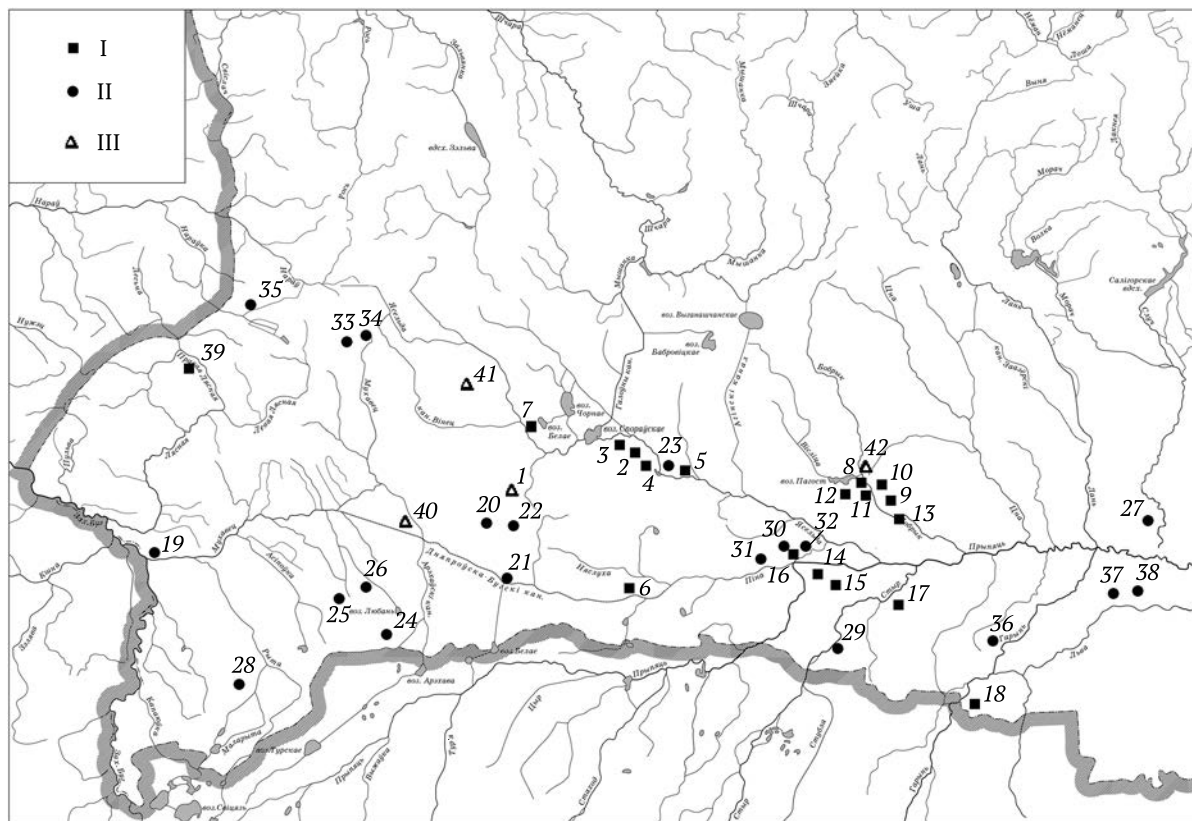
³Тут і далей пераклад наш. – А. В.

ных практик і эканомікі» [21, р. 232]. Па-другое, навукоўцы адмовіліся ад ідэі абавязковага атаясамлення археалагічнай культуры і этнасу (параўн. [22, s. 111; 8, с. 71]). Спецыялісты падкрэсліваюць неабходнасць правядзення палеагенетычных даследаванняў для вызначэння ролі носьбітаў КША ў этнакультурных і палеаэмаграфічных працэсах эпохі неаліту [21, р. 251; 23].

У адпаведнасці з політэтычным падыходам М. Шмыт прапанавала падзяляць усе ўсходнееўрапейскія комплексы з рысамі КША на «чыстыя» (непасрэдна звязаныя з КША, часам, аднак, толькі гіпатэтычна) і «сінкрэтычныя» (іншакультурныя комплексы, у якіх прысутнічаюць асобныя рысы

КША). У лік «чыстых» комплексаў даследчыца ўключыла пахаванні, паселішчы і майстэрні. Да прыкмет, генетычна звязаных з КША, былі аднесены адметнасці марфалогіі і арнаментавання керамікі, крамянёвага і касцянога інвентару, бурштынавых упрыгожанняў і пахавальнага абраду [11, р. 11–13, 120–128; 24, s. 167]. Напрацоўкі М. Шмыт, як найбольш прыдатныя для асэнсавання феномена КША на тэрыторыі Заходняга Палесся, знайшлі падтрымку і развіццё ў публікацыях М. М. Крывалёвчыца [25; 26] і аўтара дадзенага артыкула⁴.

Разглядаючы КША на тэрыторыі Усходняй Еўропы, М. Шмыт адзначыла прысутнасць на пайднёвым захадзе Беларусі некалькіх пунктаў з «чыстымі»

Мал. 1. КША на тэрыторыі Заходняга Палесся: I – кераміка з прыкметамі КША (1 – Камянюкі-2; 2 – Моталь-1; 3 – Моталь-11; 4 – Моталь-13; 5 – Моталь-20; 6 – Гнеўчыцы; 7 – Перасудавічы; 8 – Камень-2; 9 – Камень-6; 10 – Камень-8; 11 – Дубы-1, -2; 12 – Вяз-2; 13 – Бакінічы-1; 14 – Церабень; 15 – Лемяшэвічы; 16 – Сушыцк; 17 – Грыўковічы-2; 18 – Бухліцкі Хутар); II – сякеры з прыкметамі КША (19 – Падлессе Радваніцкае; 20 – Дуброва; 21 – Оўзічы; 22 – Стараселле; 23 – Тышкавічы; 24 – Дзівін; 25 – Навасёлкі; 26 – Хабавічы; 27 – Мікашэвічы; 28 – Збурж; 29 – Ласіцк; 30 – Пасянічы; 31 – Садовы; 32 – Парахонск; 33 – Засімавічы; 34 – Бузуны; 35 – Хвойнікі; 36 – Дубай; 37 – Велямічы; 38 – Альгомель); III – долаты з прыкметамі КША (39 – Аляксеевічы; 40 – Мяфёдавічы; 41 – Сігневічы; 42 – Камень-2).

Крыніца: [25], з дапаўненнямі аўтара

Fig. 1. The Globular Amphora Culture (GAC) in the Western Polesie: I – pottery with GAC traits (1 – Kamianiuki-2; 2 – Motal'-1; 3 – Motal'-11; 4 – Motal'-13; 5 – Motal'-20; 6 – Hnieučy; 7 – Pierasudavičy; 8 – Kamień-2; 9 – Kamień-6; 10 – Kamień-8; 11 – Duby-1, -2; 12 – Viaz-2; 13 – Bakiničy-1; 14 – Cierabień; 15 – Liemiaševičy; 16 – Sušyck; 17 – Hryŭkovičy-2; 18 – Buchlicki Chutar); II – axes with GAC traits (19 – Padlessie Radvanickaje; 20 – Dubrova; 21 – Oŭzičy; 22 – Starasiellie; 23 – Tyškavičy; 24 – Dzivin; 25 – Navasiolki; 26 – Chabovičy; 27 – Mikashevichy; 28 – Zburaž; 29 – Lasick; 30 – Pasianičy; 31 – Sadowy; 32 – Parachonsk; 33 – Zasimavičy; 34 – Buzuny; 35 – Chvojniky; 36 – Dubaj; 37 – Veliamicy; 38 – Alhomiel); III – chisels with GAC traits (39 – Aliaksiejevičy; 40 – Miafiodavičy; 41 – Sihnievičy; 42 – Kamień-2).

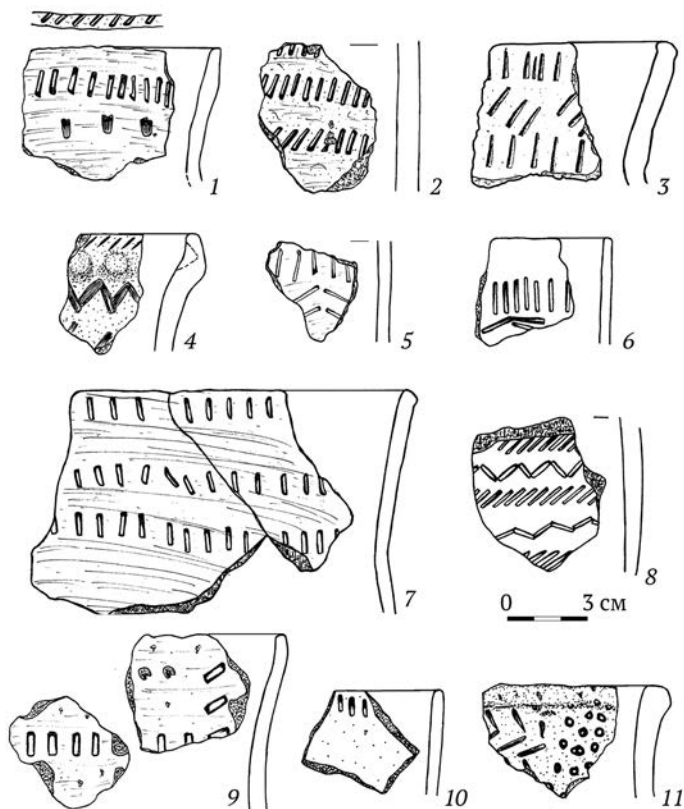
Source: [25], with author's additions

⁴Зуева А. У. Культура шарападобных амфар на тэрыторыі Беларусі і яе роля ў развіцці супольнасцей III – пачатку II тыс. да н. э.: аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.06. Мінск, 2011. С. 9–12.

амфарнымі матэрыяламі [11, р. 256, 258]. Аднак, на думку беларускіх навукоўцаў, у рэгіёне сустракаюцца выключна кераміка «сінкрэтычнага» тыпу і асобныя крамянёвыя вырабы, характэрныя для «шарападобнікаў» (мал. 1) [27, с. 77; 28, с. 269; 25, с. 143–147; 26, с. 210; 3, с. 230, 232; 4, с. 427, 430, мал. 245]. На сучасным этапе даследаванняў прыкметы, якія адпавядаюць традыцыі КША, зарэгістраваны ў матэрыялах нёманскай культуры і групы шнуровай керамікі палескага тыпу.

Кераміка нёманскай культуры з элементамі КША параўнальна малалікая (мал. 2, 1, 2, 4). «Амфарныя» рысы прасочваюцца выключна ў арнаментцыі посуду. Заходнепалескія супольнасці «ляснога» неаліту зрэдку выкарыстоўвалі аздабленне ў выглядзе вертыкальных адбіткаў лінейнага штампа, зігзага, выкананага штампам. У параўнанні з КША арнамент наносіўся ў мадыфікаванай манеры: як правіла, штампаваныя адбіткі мелі нерэгулярныя абрысы, «амфарныя» матывы часта спалучаліся з тыповым «нёманскім» дэкорам (наколамі, уцісканнямі і інш.) ці размяшчаліся ў адпаведнасці з «лясной» неалітычнай традыцыяй на зрэзе венца.

Значна больш выразны кампанент КША вылучаецца ў матэрыялах групы шнуровай керамікі палескага тыпу (мал. 2, 3, 5–10). Асобныя аспекты праблемы прысутнасці «амфарнага» кампанента ў лакальных «шнуровых» комплексах неаднаразова закраналіся ў літаратуры [28, с. 269; 27, с. 77; 25, с. 143–147; 26, с. 210]. З улікам апублікаваных даных, а таксама на падставе вынікаў уласнага вывучэння заходнепалескіх калекцый варта адзначыць наступнае. Прыкметы, якія маюць генетычныя вытокі ў КША, ідэнтыфікаваны ў арнаментцыі і мікрамарфалогіі посуду. Даволі шматлікія фрагменты заходнепалескай шнуровай керамікі ўпрыгожаны гарызантальнымі пасамі вертыкальных адбіткаў лінейнага штампа, штампаванымі зігзагамі. У адзінкавых выпадках сустракаецца аздабленне ў выглядзе фестонаў, а таксама трубчасты арнамент (так званыя адбіткі птушынага пярэ). Даследчыкі звяртаюць увагу на пэўную трансфармацыю амфарных рыс у мясцовым культурным асяроддзі. Напрыклад, штамп, якім наносіўся арнамент, часта прыціскаўся да паверхні пасудзіны пад вуглом, у выніку чаго адбіткі набывалі падтрохвугольную

Мал. 2. Кераміка з прыкметамі культуры шарападобных амфар, выяўленая на тэрыторыі Заходняга Палесся. Нёманская культура: 1, 2 (Камень-6), 4 (Камень-2); група шнуровай керамікі палескага тыпу: 3 (Грыўковічы-2), 5 (Бакінічы-1), 6, 8 (Камень-8), 7 (Камень-2), 9 (Моталь-1), 10 (Сушыцк); тшчцінецкае культурнае кола: 11 (Камень-6) (малюнкi А. У. Вайтовіч (1–2, 4–11), В. М. Сідаровіча (3))

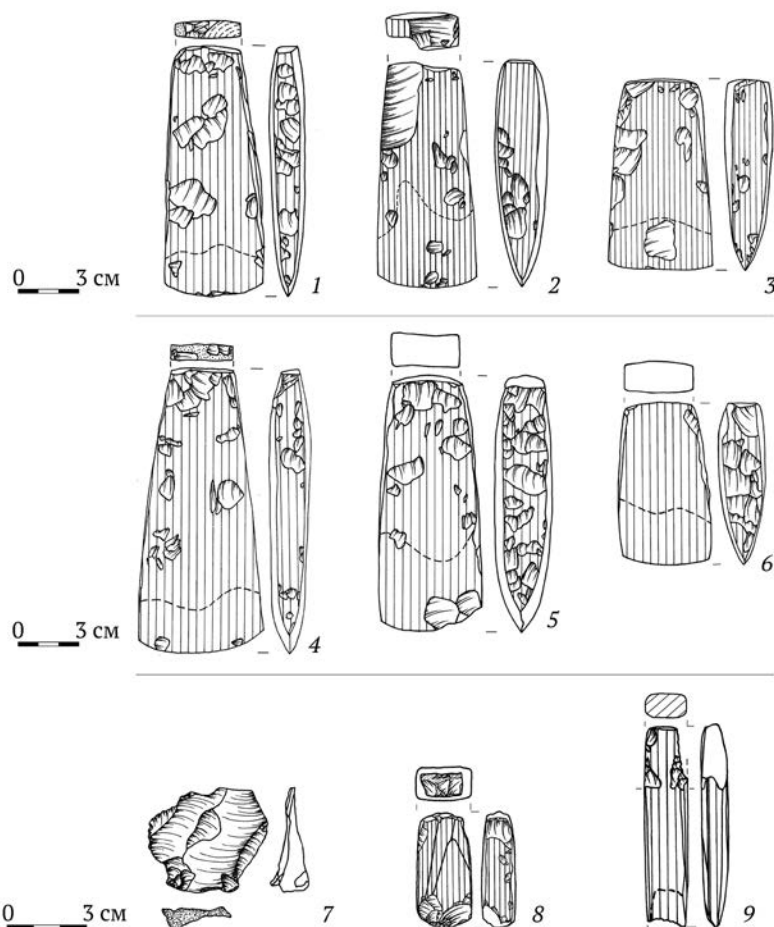
Fig. 2. Pottery with GAC traits from the territory of Western Polesie. Neman Culture: 1, 2 (Kamień-6), 4 (Kamień-2); Polesie group of the Corded Ware Culture Circle: 3 (Hryŭkovičy-2), 5 (Bakiničy-1), 6, 8 (Kamień-8), 7 (Kamień-2), 9 (Motał-1), 10 (Sušyck); Trcziniec Culture Circle: 11 (Kamień-6) (drawing by A. U. Vaitovich (1–2, 4–11), V. M. Sidarovich (3))

форму. Матывы, характэрныя для КША, не толькі выкарыстоўваліся самастойна, але і ўключаліся ў складаны кампазіцыі, у якія ўваходзіла таксама «шнуравое» аздабленне (напрыклад, «елачка»). Акрамя таго, не выключаецца, што распаўсюджанне ў заходнепалескім рэгіёне тыповых для КША матываў, утвораных, аднак, вусеневымі адбіткамі, таксама варта звязваць з далейшым развіццём традыцый «шарападобнікаў» [26, s. 210].

Спецыялістамі неаднаразова рабіліся захады па ідэнтыфікацыі ў калекцыях, атрыманых на тэрыторыі паўднёва-заходняй Беларусі, крэмнёвых вырабаў КША (мал. 3). Найбольшую ўвагу даследчыкаў прыцягваюць рубячыя прылады, тэхнастылістычныя характарыстыкі якіх адпавядаюць «амфарным» стандартам. У лік такіх артэфактаў уключаны трапецападобныя сякеры з чатырохбаковым папярочным сячэннем, зашліфаваныя па ўсёй паверхні і часта запаліраваныя ў прылёзавы

частцы (гл. мал. 3, 1–6), а таксама прамавугольныя ці трапецападобныя ў плане шліфаваныя долаты (гл. мал. 3, 8, 9). Адзначаючы пэўную культурную ўніверсальнасць і немагчымасць адназначнай таксанамічнай ідэнтыфікацыі гэтых знаходак, М. Шмыт прапанавала разглядаць іх у якасці вырабаў, гіпатэтычна звязаных з КША [11, p. 11–12, 34–35, 123–124]. На сёння сякеры і долаты, аналагічныя «амфарным» прыладам, вядомыя ў шматлікіх пунктах у межах Заходняга Палесся [11, p. 261–266; 29, s. 12–13; 25, s. 146; 30, s. 17, 19–20]. Такія артэфакты зрэдку сустракаюцца ў матэрыялах шматкультурных паселішчаў (напрыклад, Камень-2 Пінскага раёна⁵), аднак пераважная большасць сякер і долатаў адносяцца да катэгорыі выпадковых знаходак, пазбаўленых кантэкставай інфармацыі.

Акрамя таго, у літаратуры закраналася і праблема вылучэння немакралітычных артэфактаў КША. Так, у 2003 г. В. С. Абухоўскі аднёс да гэтай культуры

Мал. 3. Крэмнёвыя вырабы, знойдзеныя на тэрыторыі Заходняга Палесся. Сякеры і долаты з прыкметамі культуры шарападобных амфар: 1 (Хвойнікі), 2 (Мікашэвічы), 3 (Парахонск), 4 (Засімавічы), 5 (Хабовічы), 6 (Падлессе Радваніцкае), 8 (Камень-2), 9 (Сігневічы); адшчэп з «паласатага» крэменю: 7 (Моталь-1) (малюнкi А. У. Вайтовіч (1–6, 8, 9), А. М. Вашанав (7))

Fig. 3. Lithic artefacts from the territory of Western Polesie. Axes and chisels with GAC traits: 1 (Chvojnik), 2 (Mikaševičy), 3 (Parachonsk), 4 (Zasimavičy), 5 (Chabovičy), 6 (Padlessie Radvanickaje), 8 (Kamień-2), 9 (Sihnievičy); flake made of banded flint: 7 (Motaf-1) (drawing by A. U. Vaitovich (1–6, 8, 9), A. M. Vashanau (7))

⁵Фонды Інстытута гісторыі НАН Беларусі.

серыю шырокіх пласцін з ваколіц в. Дружба (Скорбічы) Брэсцкага раёна [29, s. 51, гус. 89, 6–8]. Цікава, што выклікае адшчэп з «паласатага» крэменю, нядаўна выяўлены ў крамянёвым інвентары паселішча Моталь-1 (мал. 3, 7)⁶. Агульнапрызнанае сцверджанне аб тым, што «паласатаму» крэменю з Кшамёнак Апатоўскіх належала значная роля ў жыцці «амфарных» супольнасцей, дазваляе разглядаць знаходку менавіта ў кантэксце КША.

Такім чынам, згодна з актуальнымі ўяўленнямі, КША была адным з актыўных удзельнікаў культурнага развіцця Заходняга Палесся ў эпоху першабытнасці. Разам з тым пытанні аб шляхах, механізмах і часе распаўсюджвання культуры ў рэгіёне застаюцца далёкімі ад канчатковага вырашэння.

Сучасны стан вывучэння праблемы дазваляе меркаваць, што з'яўленне «амфарных» прыкмет на паўднёвым захадзе Беларусі – вынік разнастайных культурных сітуацый. На думку М. Шмыт, носьбіты КША маглі перамяшчацца ўздоўж Прыпяці і яе прытокаў да Бярэзіны [11, р. 194; 24, s. 181]. Разам з тым адсутнасць на тэрыторыі Заходняга Палесся «чыстых» комплексаў культуры прымушае разглядаць гіпотэзу аб інфільтрацыі асобных невялікіх груп мігрантаў толькі ў якасці папярэдняга.

Пэўныя цяжкасці выклікаюць пошукі крыніц прытоку арнаменту, утворанага адбіткамі лінейнага штампа, у нёманскую культуру. Варта ўлічваць, што на Заходнім Палессі кераміка з такім тыпам аздаблення з'явілася ўжо ў сярэднім неаліце [31, с. 239], што, згодна з агульнапрызнаным меркаваннем, было выклікана ўздзеяннем традыцый культуры лейкападобных кубкаў [11, р. 120–121; 32, с. 135–136]. У сувязі з гэтым нельга выключыць магчымасці таго, што аздабленне позне неалітычнага посуду нёманскай культуры вертыкальнымі адбіткамі лінейнага штампа і зігзагамі, выкананымі штампам, было абумоўлена далейшым развіццём традыцый «лейкападобнікаў», успрынятых на папярэднім этапе. Аднак цалкам верагоднай з'яўляецца і альтэрнатыўная інтэрпрэтацыя, згодна з якой згаданыя тыпы арнаменту маглі трапляць да позніх груп насельніцтва «ляснага» неаліту праз пасрэдніцтва мясцовых «шнуравых» супольнасцей менавіта ў якасці «амфарнай» культурнай спадчыны.

Праблема прысутнасці «амфарнага» кампанента ў заходнепалескіх «шнуравых» комплексах распрацавана больш дэталёва. Верагодна, прыкметы КША распаўсюджваліся ў «шнуравым» асяроддзі праз пасрэдніцтва тых культур, якія ўжо ўспрынялі пэўныя «амфарныя» традыцыі і ідэі. У ролі пасрэднікаў маглі выступаць найперш сярэднедняпроўская культура і жуцаўская (прыморская) культура, якія адчувалі ўплыў КША (гл., напрыклад,

[11, р. 175–178; 24, s. 178–181; 8, с. 76–79; 33]) і элементы якіх зарэгістраваны ў матэрыялах групы шнуравой керамікі палескага тыпу [27; 25, s. 147–153; 26].

Згаданыя рэканструкцыі культурных працэсаў на тэрыторыі Заходняга Палесся ў познім неаліце – пачатковым перыядзе бронзавага веку адпавядаюць мадэлям распаўсюджвання «амфарных» прыкмет у іншых рэгіёнах Беларусі [33, S. 240, 242; 34, с. 111; 35, р. 617–618].

Культурна-таксанамічная інтэрпрэтацыя «сінкрэтычных» матэрыялаў КША ўскладняецца недастатковай ступенню распрацаванасці храналогіі і перыядызацыі лакальных культур. Акрамя таго, на сучасным узроўні развіцця навукі існуе магчымасць акрэсліць толькі прыблізны час распаўсюджвання «амфарных» прыкмет на паўднёвым захадзе краіны. Прымаючы пад увагу вынікі параўнальна-тыпалагічнага аналізу «ляснай» неалітычнай і шнуравой керамікі [31; 25–27], а таксама даныя, якія датычаць храналогіі КША ў сумежных рэгіёнах [11, р. 66–71], можна меркаваць, што прыток «амфарных» традыцый на Заходняе Палессе, паводле калібраванай храналогіі, меў месца ў другой чвэрці 3-га – першай чвэрці 2-га тыс. да н. э. (параўн. [36, с. 21]).

Маладаследаванай з'яўляецца і праблема ўдзелу КША ў культурных трансфармацыях, што адбываліся на поўдні краіны ў перыяд пераходу ад неаліту да эпохі бронзы, у першую чаргу ў працэсах фарміравання комплексаў тшцінецкага культурнага кола. Згодна з высновамі М. М. Крывальцэвіча, які займаўся вывучэннем тшцінецкіх помнікаў у Прыпяцкім басейне, фарміраванне новых структур стала вынікам складаных узаемаадносін трох культурных плыней – традыцый кола культуры шнуравой керамікі, КША і нёманскай культуры [37]. З гэтым меркаваннем пагаджаўся М. Шмыт, дапускаючы, што лакальныя тшцінецкія групы маглі ўспрымаць асобныя прыкметы КША праз пасрэдніцтва сярэднедняпроўскай культуры [11, р. 199; 24, s. 181]. Разам з тым дэталёвы таксанамічны аналіз, накіраваны на вылучэнне прыкмет КША ў тшцінецкіх комплексах на заходніх абшарах Прыпяцкага Палесся, застаецца справай будучыні.

Пытанне аб «амфарным» чынніку культурных змен у межах Брэсцкага Палесся і Загароддзя таксама распрацавана недастаткова. У літаратуры звярталася ўвага на прысутнасць у мясцовых тшцінецкіх матэрыялах прыкмет генетычнага амфарнага паходжання. Да іх ліку неабходна аднесці арнамент у выглядзе адбіткаў птушынага п'яра (мал. 2, 11). Не выключаецца, што менавіта ў кантэксце развіцця «амфарных» традыцый варта разглядаць і тэхналагічныя адметнасці тшцінецкай керамікі (дамешкі буйна- і сярэднезярністай жарствы) [38, s. 271].

⁶Фонды філіяла Мотальскага музея народнай творчасці «Нашы карані».

Такім чынам, можна меркаваць, што на тэрыторыі Заходняга Палесся асобныя элементы КША выкарыстоўваліся і ў раннім бронзавым веку (які, паводле перыядызацыйнай схемы, распрацаванай М. М. Крывальцэвічам для поўдня Беларусі, датуецца перыядам каля 1700/1600–1200/1000 гг. да н. э. (калібраваная храналогія) [39]). Такое трывалае і працяглае захоўванне «амфарных» прыкмет характэрнае не толькі для мясцовых тшцінецкіх комплексаў. Наяўнасць перажытачных рыс КША адзначалася даследчыкамі і ў матэрыялах «заходняга тшцінцу» [22, s. 116–122; 40, s. 115]. Значная ўвага навукоўцаў скіроўваецца і на разгляд праб-

лем гаспадарчых заняткаў старажытнага насельніцтва Заходняга Палесся. Згодна з сучаснымі ўяўленнямі знаёмства мясцовых супольнасцей «ляснага» неаліту з земляробствам адбывалася ўжо ў раннім і сярэднім неаліце. Відавочнае ўзрастанне ролі земляробства і ўкараненне жывёлагадоўлі мела месца ў 3-м – пачатку 2-га тыс. да н. э. – у перыяд распаўсюджвання «шнуравых» і «амфарных» традыцый [25, с. 138–139; 38, s. 268–271; 4, с. 471–476]. Аднак пытанне аб канкрэтнай ролі КША ў станаўленні вытвараючых форм гаспадаркі на паўднёвым захадзе Беларусі пакуль што застаецца адкрытым.

Выводы

У гісторыі вывучэння КША на тэрыторыі Заходняга Палесся вылучаюцца два этапы: 1960–90-я гг. і перыяд з канца 1990-х гг. да цяперашняга часу.

На першым этапе метадалагічнай асновай даследаванняў з’яўлялася так званая тэорыя культурных цаглін. Галоўнае дасягненне этапу заключалася ў пастановцы праблемы прысутнасці КША на паўднёвым захадзе Беларусі (У. Ф. Ісаенка), пры гэтым заходнепалескія «амфарныя» супольнасці самастойным прадметам вывучэння не становіліся. У найбольшай ступені распрацоўваліся пытанні меж распаўсюджвання культуры ў рэгіёне. Крыніцазнаўчыя аспекты вывучэння амфарных матэрыялаў амаль не знайшлі адлюстравання ў гістарыяграфіі.

На рубяжы XX–XXI стст. даследчыкі пачалі разглядаць КША ў межах політэтычнай тэорыі археалагічнай культуры (М. Шмыт). Феномен КША на тэрыторыі Заходняга Палесся стаў прадметам мэтанакіраваных даследаванняў (М. М. Крывальцэвіч, А. У. Вайтовіч (Зуева)).

На сучасным этапе найбольш шматлікія помнікі з «сінкрэтычнымі» матэрыяламі КША зарэгістраваны ў мікрарэгіёнах Камень – Пагост-Загароддзе і Моталь – Тышкавічы (гл. мал. 1). Згаданая сітуацыя, верагодна, адлюстроўвае не столькі асаб-

лівасці культурнай сітуацыі ў мінулым, колькі стан археалагічнай вывучанасці Заходняга Палесся. У сувязі з гэтым актуальнай задачай з’яўляецца пашырэнне геаграфіі палявых прац. З іншага боку, не губляе сваёй значнасці і задача паўторнай апрацоўкі ўжо існуючых калекцый, прычым увага спецыялістаў павінна скіроўвацца на аналіз крэмавых інвентароў заходнепалескіх паселішчаў. Па-ранейшаму застаецца надзённай і праблема публікацыі вынікаў палявых і камеральных даследаванняў.

Ва ўмовах пэўнай абмежаванасці крыніц асобныя аспекты распаўсюджвання КША на паўднёвым захадзе Беларусі вывучаны нераўнамерна. У літаратуры цэнтральнае месца занялі праблемы сістэматызацыі і культурна-таксанамічнай інтэрпрэтацыі прыкмет КША ў іншакультурным асяроддзі (гл. мал. 2 і 3). Зроблены толькі першыя крокі па рэканструкцыі шляхоў і кірункаў прытоку «амфарных» культурных традыцый. Далейшай распрацоўкі патрабуюць пытанні храналогіі пашырэння і трансфармацыі «амфарных» рыс у рэгіёне. Нарэшце, найбольш істотнай даследчай задачай з’яўляецца вызначэнне ролі КША ў сацыяльна-эканамічным развіцці заходнепалескіх супольнасцей у 3-м – пачатку 2-га тыс. да н. э.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Исаенко ВФ, Чернявский ММ. Новые данные по спорным вопросам бронзового века Белоруссии. В: Будько ВД, редактор. *Белорусские древности. Доклады к конференции по археологии Белоруссии; январь – февраль 1966 г.; Минск, БССР*. Минск: АН БССР; 1967. с. 155–187.
2. Зуева АУ. Вывучэнне культуры шарападобных амфар на тэрыторыі Беларусі ў канцы XX – пачатку XXI ст. *Веснік БДУ. Серыя 3. Гісторыя. Эканоміка. Права*. 2009;2:3–7.
3. Ткачоў А. Папярэднія вынікі археалагічных даследаванняў помнікаў каменнага і бронзавага вякоў на тэрыторыі Белаавежскай пушчы. W: Stankiewicz U, Wawrusiewicz A, redaktorzy. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*. Białystok: Instytucja kultury woj. Podlaskiego; 2011. s. 229–236.
4. Калечыц АГ. Чалавек і асяроддзе: каменны век, Заходняе Палессе. Мінск: Беларуская навука; 2018. 584 с.
5. Ісаенка УФ. Каменны век. Пераход ад праабшчыны да роду. У: Касцюк МП, рэдактар. *Нарысы гісторыі Беларусі. Частка 1*. Мінск: Беларусь; 1994. с. 9–29.
6. Clarke DL. *Analytical archaeology*. 2nd edition. London: Methuen & Co. Ltd; 1971. 684 p.
7. Клейн ЛС. *Археологическая типология*. Ленинград: АН СССР; 1991. 448 с.
8. Крывальцэвіч ММ. *Могільнік сярэдзіны III–II тыс. да н. э. на Верхнім Дняпры – Прорва-1*. Мінск: Інстытут гісторыі НАН Беларусі; 2006. 202 с.
9. Брюсов АЯ. *Очерки по истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху*. Москва: АН СССР; 1952. 360 с.

10. Wiślański T. *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; 1966. 286 s.
11. Szmyt M. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2960–2350 BC*. Poznań: Adam Mickiewicz University; 1999. 350 p. (Baltic-Pontic Studies; volume 8).
12. Исаенко ВФ. *Археологическая карта Белоруссии. Выпуск 1. Памятники каменного века*. Минск: Полымя; 1968. 125 с.
13. Исаенко ВФ, Митрофанов АГ, Штыхов ГВ, редакторы. *Очерки по археологии Белоруссии. Часть 1. Каменный и бронзовый века*. Минск: Наука и техника; 1970. 271 с.
14. Исаенко ВФ. *Неолит Припятского Полесья*. Минск: Наука и техника; 1976. 128 с.
15. Исаенка УФ. Этнакультурнае асяроддзе ў старажытным Палессі. У: Клімчук ФД, рэдактар. *Загароддзе-2. Матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі; верасень 1999 г.*; Пінск, Беларусь. Мінск: Тэхналогія; 2000. с. 7–14.
16. Исаенко ВФ. *Археологическая карта Белоруссии. Выпуск 3. Памятники бронзового века*. Минск: Полымя; 1976. 150 с.
17. Исаенко ВФ. Полесье в первобытную эпоху. В: Толстой НИ, редактор. *Полесье и этногенез славян. Предварительные материалы и тезисы конференции*. Москва: Наука; 1983. с. 16–17.
18. Исаенко ВФ. Первые земледельцы и скотоводы Белоруссии. В: Шабуня КИ, редактор. *Из истории крестьянства Белоруссии. Сборник статей по материалам первой сессии республиканского симпозиума по истории сельского хозяйства и крестьянства Белоруссии; декабрь 1975 г.*; Минск, БССР. Минск: Наука и техника; 1978. с. 5–15.
19. Загорюльский ЭМ. *Древняя история Белоруссии: очерки этнической истории и материальной культуры (до IX в.)*. Минск: БГУ; 1977. 134 с.
20. Исаенко ВФ. Первобытные культуры Полесья. В: Штыхов ГВ, редактор. *Белорусская археология: достижения археологов за годы советской власти*. Минск: Наука и техника; 1987. с. 15–26.
21. Szmyt M. Eastern European Destinations of Central European cultural patterns. The case of the Globular Amphora Culture: end of the 4th – middle of the 3rd millennium BC. *Baltic-Pontic Studies*. 2009;14:232–251.
22. Makarowicz P. *Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego (2000–1600 BC)*. Poznań: Uniwersytet imienia A. Mickiewicza; 1998. 454 s.
23. Tassi F, Vai S, Shiroto S, Lari M. Genome diversity in the Neolithic Globular Amphorae culture and the spread of Indo-European languages. *Proceedings of the Royal Society B*. 2017;284:20171540. DOI: 10.1098/rspb.2017.1540.
24. Szmyt M. *Spółeczności kultury amfor kulistych w Europie Wschodniej*. W: Czebreszuk J, Kryvaltsevič M, Makarowicz P, redaktorzy. *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie; 2001. s. 167–193.
25. Крывальцэвіч ММ. Беларускае Палессе ў перыяд пераходу ад неаліту да эпохі бронзы: праблемы і перспектывы археалагічнага вывучэння. W: Koško A, Kalečyc A, redaktorzy. *Wspólnota dziedzictwa kulturowego ziem Białorusi i Polski*. Warszawa: Krajowy ośrodek badań i dokumentacji zabytków; 2004. s. 137–162.
26. Крывальцэвіч М. Новыя вынікі даследавання позняга неаліту – пачатку эпохі бронзы ў Заходнім Палессі. W: Stankiewicz U, Wawrusiewicz A, redaktorzy. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*. Białystok: Instytucja kultury województwa Podlaskiego; 2011. s. 207–217.
27. Крывальцэвіч М, Исаенка У, Майсеня С. Кераміка «шнуравога» і «тшцінецкага» гарызонтаў паселішча Камень-2 (Заходняе Палессе). *Гістарычна-археалагічны зборнік*. 2003;18:69–91.
28. Крывальцэвіч ММ. «Шнуравы гарызонт» на Беларусі: праблемы ідэнтыфікацыі і генезіса. W: Czebreszuk J, Kryvaltsevič M, Makarowicz P, redaktorzy. *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie; 2001. s. 259–275.
29. Obuchowski W. *Zabytki krzemienne i kamienne od paleolitu do wczesnej epoki żelaza z terenów Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*. Warszawa: Wydawnictwo PMA; 2003. 208 s.
30. Абухоўскі ВС, Зуева АУ, Сідаровіч ВМ. Чатырохбаковыя крамянёвыя шліфаваныя сякеры ў зборы Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі. *Acta Archaeologica Albaruthenica*. 2008;3:17–41.
31. Чарняўскі ММ. Неаліт з грабенчата-накольчатой і кольчатой керамікай Заходняй Беларусі: асаблівасці эвалюцыі. W: Czebreszuk J, Kryvaltsevič M, Makarowicz P, redaktorzy. *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie; 2001. s. 231–240.
32. Wawrusiewicz A. Taksonomiczne podstawy identyfikacji tradycji kultury pucharów lejkowatych w środowisku strefy leśnej Europy Wschodniej. *Perspektywa subneolitu kontynentalnego. Матэрыялы па археалогіі Беларусі*. 2010;18:131–146.
33. Kryvaltsevič M. Die Rolle der Kugelamphorenkultur bei der Entwicklung der Gesellschaften des oberen Dnjeprgebietes. In: Beran J, Einecke R, Schimpff V, Wagner K, Weber Th, editors. *Lehren – Sammeln – Publizieren*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag; 2016. S. 231–244.
34. Вайтович АВ. Роль культуры шаровидных амфор в развитии сообществ Верхнего Понеманья. *Самарский научный вестник*. 2019;8(2):106–114.
35. Чарняўскі М, Вайтовіч А. Культура шарападобных амфар і яе ўплывы на Беларускім Паазер’і (паводле матэрыялаў Крывінскага тарфяніка). W: Szmyt M, editor. *Vir Bimaris. From Kujawy Cradle to Black Sea Steppes. Studies on the Prehistory of the Baltic-Pontic Between-the-Seas. In Recognition of Professor Aleksander Koško*. Poznań: Adam Mickiewicz University; 2019. p. 609–620.
36. Крывальцэвіч ММ. Першыя людзі на тэрыторыі Прыпяцкага Палесся: каменны і бронзавыя вякі. У: Каваленя АА, рэдактар. *Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі: Прыпяцкае Палессе*. Мінск: Беларуская навука; 2016. с. 8–37.
37. Крывальцэвіч ММ. Да праблемы ўзнікнення «Тшцінца» на поўдні Беларусі. In: Koško A, Czebreszuk J, redaktorzy. *«Trzciniec» – system kulturowy czy interkulturowy process?* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie; 1998. s. 345–353.
38. Kaleczyc A, Michalczyk W. Mikroregion Motolski (Polesie Zachodnie) w perspektywie procesów interstadium epok neolitu i brązu. Ujęcie genezy horyzontu trzcinieckiego. W: Stankiewicz U, Wawrusiewicz A, redaktorzy. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*. Białystok: Instytucja kultury województwa Podlaskiego; 2011. s. 267–278.
39. Крывальцэвіч ММ. Праблемы перыядызацыі і храналогіі эпохі бронзы на тэрыторыі Паўднёвай Беларусі. *Гістарычна-археалагічны зборнік*. 2006;22:39–52.

40. Białowarczuk M, Gawrońska J. Kultura amfor kulistych w przemianach późnego neolitu i wczesnej epoki brązu w północno-wschodniej Polsce. W: Stankiewicz U, Wawrusiewicz A, redaktorzy. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*. Białystok: Instytucja kultury województwa Podlaskiego; 2011. s. 109–120.

References

1. Isayenko VF, Cherniavsky MM. [New data on the controversial issues of the Bronze Age of Belarus]. In: Bud'ko VD, editor. *Belorusskie drevnosti. Doklady k konferentsii po arkheologii Belorussii; yanvar' – fevral' 1966 g.; Minsk, BSSR* [Belarusian antiquities. Materials of the conference on the archaeology of Belarus; 1966 January – February; Minsk, BSSR]. Minsk: Academy of Science of BSSR; 1967. p. 155–187. Russian.
2. Zuyeva AU. The history of the investigation of the Globular Amphora Culture on the territory of Belarus at the end of 20th – the beginning of 21st century. *Vesnik BDU. Seryja 3. Gistoryja. Jekanomika. Prava*. 2009;2:3–7. Belarusian.
3. Tkachov O. [Preliminary results of archaeological research of the Stone Age and Bronze Age sites within the area of Białowieża Forest]. In: Stankiewicz U, Wawrusiewicz A, redaktorzy. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*. Białystok: Instytucja kultury woj. Podlaskiego; 2011. s. 229–236. Belarusian.
4. Kaletchyc AG. *Chalavek i asjaroddze: kamenny vek, Zahodnjae Palesse* [The man and the environment: the Stone Age, the West Palesse]. Minsk: Belaruskaja navuka; 2018. 584 p. Belarusian.
5. Isayenka UF. [The Stone Age. The transition from the pre-society to the kinship relations]. In: Kastsjuk MP, editor. *Narysy gistoryi Belarusi. Chastka 1* [Essays on the history of Belarus. Part 1]. Minsk: Belarus; 1994. p. 9–29. Russian.
6. Clarke DL. *Analytical archaeology*. 2nd edition. London: Methuen & Co. Ltd; 1971. 684 p.
7. Klein LS. *Arkheologicheskaya tipologiya* [Archaeological typology]. Leningrad: Academy of Science of USSR; 1991. 448 p. Russian.
8. Kryvaltsevich MM. *Mogil'nik sjarjedziny III–II tys. da n. je. na Verhnim Dniapry – Prorva-1* [Prorva-1 – a cemetery of the middle 3rd – early 2nd millennium BC on the Upper Dnieper]. Minsk: Institute of the History, National Academy of Science of Belarus; 2006. 202 p. Belarusian.
9. Brusov AJa. *Ocherki po istorii plemen evropeiskoi chasti SSSR v neoliticheskuyu epokhu* [Essays on the history of the tribes of the European part of the USSR in the Neolithic]. Moscow: Academy of the Science of USSR; 1952. 360 p. Russian.
10. Wiślański T. *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; 1966. 286 s.
11. Szmyt M. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2960–2350 BC*. Poznań: Adam Mickiewicz University; 1999. 350 p. (Baltic-Pontic Studies; volume 8).
12. Isayenko VF. *Arkheologicheskaya karta Belorussii. Vypusk 1. Pamyatniki kamennogo veka* [Archaeological map of Belarus. Issue 1. The Stone Age sites]. Minsk: Polymja; 1968. 125 p. Russian.
13. Isayenko VF, Mitrofanov AG, Shtychov GV, editors. *Ocherki po arkheologii Belorussii. Chast' 1. Kamennyi i bronzovyi veka* [Essays on the archaeology of Belarus. Part 1. Stone Age and Bronze Age]. Minsk: Nauka i tekhnika; 1970. 271 p. Russian.
14. Isayenko VF. *Neolit Pripyatskogo Poles'ya* [The Neolithic on the Pripyat Polesye]. Minsk: Nauka i tekhnika; 1976. 128 p. Russian.
15. Isaenka UF. [Ethnocultural environment on the territory of the prehistoric Palesse]. In: Klimchuk FD, editor. *Zagaroddze-2. Matjeryjaly navukova-krajaaznawchaj kanferencyi; verasen' 1999 g.; Pinsk, Belarus* [Zagaroddze-2. Materials of the conference on the local history; 1999 September; Pinsk, Belarus]. Minsk: Tjehnalogija; 2000. p. 7–14. Belarusian.
16. Isayenko VF. *Arkheologicheskaya karta Belorussii. Vypusk 3. Pamyatniki bronzovogo veka* [Archaeological map of Belarus. Issue 3. The Bronze Age sites]. Minsk: Polymia; 1976. 150 p. Russian.
17. Isayenko VF. [Polesie in the prehistoric epoch]. In: Tolstoy NI, editor. *Poles'e i etnogenezy slavyan. Predvaritel'nye materialy i tezis konferentsii* [Polesie and the ethnogenesis of the Slavs. Preliminary materials and abstracts of the conference]. Moscow: Nauka; 1983. p. 16–17. Russian.
18. Isayenko VF. [The first Belarus farmers and pastoralists]. In: Shabunia KI, editor. *Iz istorii krest'yanstva Belorussii. Sbornik statei po materialam pervoi sessii respublikanskogo simpoziuma po istorii sel'skogo khozyajstva i krest'yanstva Belorussii; dekabr' 1975 g.; Minsk, BSSR* [From the history of the peasantry of Belarus. The collection of the papers of the first session of the republican symposium on the history of agriculture and the peasantry of Belarus; 1975 December; Minsk, BSSR]. Minsk: Nauka i tekhnika; 1978. p. 5–15. Russian.
19. Zagorulskij EM. *Drevnyaya istoriya Belorussii: ocherki etnicheskoj istorii i material'noi kul'tury (do IX v.)* [Ancient history of Belarus: essays on the ethnic history and material culture (before 9th century)]. Minsk: Belarusian State University; 1977. 134 p. Russian.
20. Isayenko VF. [The primitive cultures of Polesie]. In: Shtychov GV, editor. *Belorusskaya arkheologiya: dostizheniya arkheologov za gody soverskoi vlasti* [Belarusian archaeology: the achievements of the archaeologists during the Soviet period]. Minsk: Nauka i tekhnika; 1987. p. 15–26. Russian.
21. Szmyt M. Eastern European Destinations of Central European cultural patterns. The case of the Globular Amphora Culture: end of the 4th – middle of the 3rd millennium BC. *Baltic-Pontic Studies*. 2009;14:232–251.
22. Makarowicz P. *Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego (2000–1600 BC)*. Poznań: Uniwersytet imienia A. Mickiewicza; 1998. 454 s.
23. Tassi F, Vai S, Shiroto S, Lari M. Genome diversity in the Neolithic Globular Amphorae culture and the spread of Indo-European languages. *Proceedings of the Royal Society B*. 2017;284:20171540. DOI: 10.1098/rspb.2017.1540.
24. Szmyt M. *Spółeczności kultury amfor kulistych w Europie Wschodniej*. W: Czebreszuk J, Kryvaltsevič M, Makarowicz P, redaktorzy. *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie; 2001. s. 167–193.
25. Kryvaltsevich MM. [Belarusian Palesse on the turn of Neolithic and Bronze Age: issues and prospects of archaeological research]. In: Koško A, Kalečyc A, redaktorzy. *Wspólnota dziedzictwa kulturowego ziem Białorusi i Polski*. Warszawa: Krajowy ośrodek badań i dokumentacji zabytków; 2004. s. 137–162. Belarusian.

26. Kryvaltsevich M. [New research results of the Late Neolithic – Early Bronze Age in West Palesse]. In: Stankiewicz U, Wawrusiewicz A, redaktorzy. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*. Białystok: Instytucja kultury województwa Podlaskiego; 2011. s. 207–217. Belarusian.
27. Kryvaltsevich M, Isayenka U, Majsenia S. [The pottery of the «Corded» and «Trzciniec» horizons of the site Kamien-2 (Western Palesse)]. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*. 2003;18:69–91. Belarusian.
28. Kryvaltsevich MM. [The «Corded Horizon» in Belarus: questions of identification and origins]. In: Czebreszuk J, Kryvaltsevich M, Makarowicz P, redaktorzy. *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie; 2001. s. 259–275. Belarusian.
29. Obuchowski W. *Zabytki krzemienne i kamienne od paleolitu do wczesnej epoki żelaza z terenów Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*. Warszawa: Wydawnictwo PMA; 2003. 208 s.
30. Abukhouski VS, Zuyeva AU, Sidarovich VM. [Quadrangular flint banded articles in the collection of the National Museum of History and Culture of Belarus]. *Acta Archaeologica Albaruthenica*. 2008;3:17–41. Belarusian.
31. Charniauski MM. [The Neolithic with Prick-Comb and Prick Pottery in Western Belarus. Evolution characteristics]. In: Czebreszuk J, Kryvaltsevich M, Makarowicz P, redaktorzy. *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie; 2001. s. 231–240. Belarusian.
32. Wawrusiewicz A. Taksonomiczne podstawy identyfikacji tradycji kultury pucharów lejkowatych w środowisku strefy leśnej Europy Wschodniej. Perspektywa subneolitu kontynentalnego. *Matjeryjaly pa arhealogii Belarusi*. 2010;18:131–146.
33. Kryvaltsevich M. Die Rolle der Kugelamphorenkultur bei der Entwicklung der Gesellschaften des oberen Dnjeprgebietes. In: Beran J, Einecke R, Schimpff V, Wagner K, Weber Th, editors. *Lehren – Sammeln – Publizieren*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag; 2016. S. 231–244.
34. Vaitovich AV. The role of the Globular Amphora Culture in the development of the Upper Neman communities. *Samar-skii nauchnyi vestnik*. 2019;8(2):106–114. Russian.
35. Charniauski M, Vaitovich A. The Globular Amphora culture and its influences on the Belarusian Lakeland (according to the materials of the Kryvina peat bog). In: Szmyt M, editor. *Vir Bimaris. From Kujawy Cradle to Black Sea Steppes. Studies on the Prehistory of the Baltic-Pontic Between-the-Seas. In Recognition of Professor Aleksander Koško*. Poznań: Adam Mickiewicz University; 2019. p. 609–620. Belarusian.
36. Kryvaltsevich MM. [The first people on the territory of Belarusian Palesse: Stone Age and Bronze Age]. In: Kavalienia AA, editor. *Belarus' praz pryzmu rjegyjanal'naj gistoryi: Prypjackae Palesse* [Belarus through the prism of the regional history]. Minsk: Belaruskaja navuka; 2016. p. 8–37. Belarusian.
37. Kryvaltsevich MM. [From the investigation of the Late Bronze Age in the South of Belarus]. In: Koško A, Czebreszuk J, redaktorzy. *«Trzciniec» – system kulturowy czy interkulturowy proces?* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie; 1998. s. 345–353. Belarusian.
38. Kaleczyc A, Michalczyk W. Mikroregion Motolski (Polesie Zachodnie) w perspektywie procesów interstadium epok neolitu i brązu. Ujęcie genezy horyzontu trzcinieckiego. In: Stankiewicz U, Wawrusiewicz A, redaktorzy. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*. Białystok: Instytucja kultury województwa Podlaskiego; 2011. s. 267–278.
39. Kryvaltsevich MM. [The issues of periodization and chronology of Bronze Age on the territory of Southern Belarus]. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*. 2006;22:39–52. Belarusian.
40. Białowarczuk M, Gawrońska J. Kultura amfor kulistych w przemianach późnego neolitu i wczesnej epoki brązu w północno-wschodniej Polsce. In: Stankiewicz U, Wawrusiewicz A, redaktorzy. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*. Białystok: Instytucja kultury województwa Podlaskiego; 2011. s. 109–120.